

SOCIĀLĀS STRATIFIKĀCIJAS UN TĀS VEIDOŠANĀS IZPRATNE TIESISKAJĀS ATTIECĪBĀS

THE COMPREHENSION OF THE SOCIAL STRATIFICATION AND ITS FORMATION IN LEGAL RELATIONS

Olīvija Tuvi

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, olivijatuvi@inbox.lv, Rēzekne, Latvija

Zinātniskā vadītāja: **Līga Mazure** Dr. iur. asoc. profesore

Abstract. *Social stratification has played an important role in legal relations since ancient times, because it involved the division of responsibilities between individuals in society. The central concept of the social stratification is a society, whose members interact with each other to ensure their existence. Ensuring the existence involves the division of functions by trying to arrange the social and legal relations, which leads to the process of social group formation and social stratification. Social stratification is also very topical today, because society, despite the equality of people defined in normative acts, is still divided according to different criteria. This work provides insight into concept and historical development of the social stratification, summarizes different ideas and problems about social stratification and its types.*

Keywords: *inequality, social stratification, society.*

Ievads

Sociālajai stratifikācijai ir būtiska loma tiesiskajās attiecībās jau no senajiem laikiem, jo tā ir saistīta ar pienākumu sadali starp indivīdiem sabiedrībā. Sociālās stratifikācijas centrālais jēdziens ir sabiedrība, kuras locekļiem savstarpēji mijiedarbojoties jānodrošina sava eksistence. Tā kā eksistences nodrošināšana ir saistīta ar funkciju sadali starp indivīdiem, mēģinot sakārtot sabiedriskās un tiesiskās attiecības, tās rezultātā sabiedrībā noris sociālo grupu veidošanās process un sociālā stratifikācija.

Jau senajās sabiedrībās pastāvēja tiesiski noregulēta sabiedrības stratifikācija verdzībā, kārtu, kastu un šķiru sabiedrībā, mēģinot sakārtot attiecības sabiedrībā un noteikt tās locekļu funkcijas, pielietojot noteiktu stratifikācijas tehniku un līdzekļus, piemēram, fizisku spēku, reliģiju, izcelšanos u.c. Sociālās stratifikācijas problemātika ir ļoti aktuāla arī mūsdienās, jo praksē sabiedrība, neskatoties uz normatīvajos aktos noteikto cilvēku līdztiesību, joprojām tiek dalīta pēc dažādiem kritērijiem.

Pētījuma mērķis ir pētīt sociālās stratifikācijas jēdzienu un tās veidus tiesiskajās attiecībās, skatīt sadursmes sociālās stratifikācijas vēsturiskajā attīstībā, piedāvāt stratifikācijas veidu dalījumu pēc dažādiem kritērijiem. Mērķa sasniegšanai izvirzīti šādi pētījuma uzdevumi: 1) izpētīt sociālās stratifikācijas jēdzienu tiesiskajās attiecībās; 2) analizēt sociālās stratifikācijas vēsturiskās attīstības posmus 3) pētīt sociālās stratifikācijas veidus tiesiskajās attiecībās un piedāvāt savu stratifikācijas veidu dalījumu pēc dažādiem kritērijiem.

Pētījumā izmantotas šādas pētniecības metodes: gramatiskā, semantiskā, analītiskā, sistēmiskā, vēsturiskā, teleoloģiskā un salīdzinošā.

Pētījuma hipotēze: sociālā stratifikācija raksturīga ne vien senajām, bet arī mūsdienu sabiedrībām, neskatoties uz tiesiskajā regulējumā noteikto cilvēku līdztiesību.

Pētījuma rezultāti: sociālās prakses un normatīvā regulējuma mijiedarbības sociālajā stratifikācijā analīze.

Sociālās stratifikācijas jēdziens tiesiskajās attiecībās

Sociālā stratifikācija ir viens no socioloģijas un tiesību socioloģijas pamatjēdzieniem, kas nozīmē sabiedrības sadalīšanu atsevišķos sociālajos slāņos jeb stratos. Sociālās stratifikācijas centrālais jēdziens ir „sabiedrība”, kurā ietilpst dažāda mēroga sociālās vienības, ņemot vērā iesaistīto indivīdu skaitu un to savstarpējo attiecību apjomu. Cilvēku kopība, sadalot pienākumus starp indivīdiem, kopīgiem spēkiem nodrošina savu eksistenci. Tiesību socioloģijā „sabiedrības” definējums ir šaurāks, jo ar sabiedrību parasti saprot valsts iedzīvotāju kopumu (*Osipova, 2010., 71.-79.lpp.*). Lai gan sabiedrība, ko apvieno kultūra un sociālā organizācija,

veido vienotu veselumu, tomēr jebkurā sabiedrībā notiek sociālās noslāņošanās, kuras rezultātā noris sociālo grupu veidošanās process un sociālā stratifikācija (*Кравченко, 2002, c.302*).

Sociālā stratifikācija nozīmē sabiedrības hierarhiju pēc vienas vai vairākām pazīmēm, kuras raksturo cilvēku sociālo nevienlīdzību: bagātības, ienākumu, prestiža, varas, vecuma, dzimuma, tautības, ģeogrāfiskā izvietojuma ziņā u.c. Savukārt tādu sabiedrības noslāņošanās procesu, kas var aptvert vairākas paaudzes, sauc par sociālo stratificēšanos (*Laķis, 2002., 32.-34.lpp.*). Atzīmējams, ka šie cilvēku sociālo nevienlīdzību raksturojošie kritēriji un to izpausme reālajā dzīvē mainās līdz ar laiku. Tā mūsdienās liela uzmanība tiek pievērsta vardarbības ģimenē problēmai (stratifikācija pēc dzimuma), padarot šo problēmu vairāk aktuālu nekā sendienās, kad dzimumu nelīdztiesība bija pašsaprotama. Autore novēro, ka stratifikācijas kritērijs pēc dzimuma mūsdienās transformējies, galvenokārt ar to saprotot cilvēku stratifikāciju pēc seksuālās orientācijas.

Visbiežāk stratificēšanās, kas skar vairākas paaudzes, saistīta ar varas un materiālo resursu sadali sabiedrībā, piemēram, bērnu dzīves ceļš, karjera ir lielā mērā atkarīga no tā, kādu statusu sabiedrībā ieņem viņu vecāki. Piemēram, sociāli depresīvajās ģimenēs Latvijā ir ne tikai ekonomiskas problēmas nodrošināt bērniem Izglītības likuma 4.pantā noteikto obligāto izglītību (*Izglītības likums, 1998., 4.p.*), šajā mikrovidē parasti tiek sniegta vāja motivācija apzinātai veiksmīgas profesionālās karjeras pamatu radīšanai. Pretstatā tam pie elites piederošajās ģimenēs ir iespējama neierobežota bērna interešu attīstība. Visai būtiskas atšķirības ir arī iespējās nodrošināt medicīniskās palīdzības kvalitāti atkarībā no ienākumiem, dažādi ir arī rehabilitācijas līmeņi atbilstoši dažādu sabiedrības grupu mantiskajai situācijai (*Laķis, 2002., 33.lpp.*). Autore uzskata, ka stratificēšanās process ir saistīts ar A. Maslova izstrādātās vajadzību hierarhijas teorijas (*McLeod, 2007*) aspektiem, proti, ģimenēs, kur trūkst mantisko līdzekļu, sākumā domā, kā apmierināt bērnu pamatvajadzības, un, pirms tās nav apmierinātas, cilvēks nevar savu domāšanu orientēt uz pašattīstību un motivāciju, tāpēc bērni no trūcīgām ģimenēm bieži paliek pamatvajadzību apmierināšanas līmenī, savukārt turīgajās ģimenēs bērniem tiek nodrošināts viss nepieciešamais visos līmeņos, tāpēc ir iespējams attīstīt bērna talantus un individualitāti.

Rodas problēma jēdzienu „sociālā stratifikācija” un „sociālā stratificēšanās” nošķiršanā. Autore sprāt, stratifikācija tiek uzspiesta, paredzot dažādām cilvēku grupām atšķirīgus kritērijus tiesībās un labumu ieguvē atkarībā no indivīdiem piederošiem ienākumiem, prestiža, varas, vecuma, dzimuma, tautības u. tml. Savukārt stratificēšanās process noris dabiski pēc līdzīgiem kritērijiem kā stratifikācijā, kam par pamatu visbiežāk ir dzīves apstākļi, piemēram, mantiskais stāvoklis ģimenē, informācijas ierobežota pieejamība. Autore domā, ka stratificēšanās un stratifikācija ir savstarpēji saistīti, t.i., stratificēšanās procesā, konkrētā sabiedrībā pastāvot noteiktiem dzīves apstākļiem, veidojas dažādas sociālās grupas un valdošās varas elite ar normatīvā regulējuma palīdzību rada stratifikāciju, paredzot atšķirīgus labumus dažādām sociālajām grupām (piemēram, seno romiešu likumos iestrādāta ideja, ka tikai brīviem cilvēkiem ir politiskās un pilsoniskās tiesības, tās neattiecas uz vergiem) (*Ziemele, 2000., 44.-46.lpp.*). Kā arī stratifikācija, kuru nosaka normatīvais regulējums, turpina stratificēšanās procesu, jo dzīves apstākļi atbilstoši tiesību regulējumam tiek izmainīti (piemēram, politisko un pilsonisko tiesību neesamība vergiem, izjaucot sabiedrības līdztiesības līdzsvaru, tādējādi turpina vergu stratificēšanos sabiedrībā pēc šīs pazīmes, tātad tiem nav brīvības no vergturim, tie nespēj ietekmēt procesus valsts pārvaldē) (*Ziemele, 2000., 44.-46.lpp.*). Visās sabiedrībās var nošķirt vairākus slāņus, kuri veido hierarhiju. Īpaši privilēģētie slāņi veido stratifikācijas augšējos slāņus, pie tiem piederošajiem indivīdiem ir vairāk varas un bagātības, kā arī lielākas lemsanas iespējas par zemāk esošajiem slāņiem (*Lavrinoviča, Menšikovs, 2014.; Rasnača, Bela, 2014.*).

Atzīmējams, ka normatīvais regulējums mūsdienās nosaka līdztiesību sabiedrības locekļu starpā, piemēram, cilvēktiesību dokumenti, bet praksē stratificēšanās pēc dažādiem kritērijiem tomēr notiek. Piemēram, tik svarīgā jomā kā ārstniecība vērojama stratificēšanās, radot sadursmi starp likumu un praksi. No pacientu tiesību likuma (*Pacientu tiesību likums, 2009., 2.,3.,5.p.*) izriet, ka visiem pacientiem ir tiesības uz ārstniecību, kas nodrošināma bez

diskriminācijas, proti, ievērojot līdztiesību sabiedrības locekļu starpā, bet praksē tomēr notiek stratificēšanās, piemēram, pēc mantiskā kritērija tie pacienti, kas nebūs spējīgi samaksāt par ārstniecisko izmeklējumu, to nesaņems, taču tie, kas to varēs atļauties, varēs nodrošināt savas tiesības uz veselības aizsardzību, vai pēc ģeogrāfiskā izvietojuma, piemēram, ārsti speciālisti lielākās pilsētās praktiski nav pieejami vecāka gada gājuma cilvēkiem no attālākiem Latvijas lauku nostūriem, tātad tie nevar īstenot savas minētā likuma 8.pantā esošās tiesības izvēlēties ārstu un ārstniecības iestādi.

Nevienlīdzību rada ne vien cilvēku fizioloģiskā, materiālā stāvokļa un sociālā statusa dažādība, bet arī cilvēku atšķirīgās spējas, talanti un arī veiksmē savstarpējās attiecībās. Labumu iegūšanā loma ir ne vien katra cilvēka personiskajai aktivitātei un darbībai, bet arī sabiedrības mehānismiem- valsts politiskajam režīmam, iekārtai, likumiem un tradīcijām. (Laķis, 2002., 32.-34.lpp.; Кравченко, 1999, c.207-217). Atzīmējams, ka dažādos valsts politiskajos režīmos valdīja atšķirīgi attiecību režīmi sabiedrībā, piemēram, totalitārisma visstingrāk tika kontrolēta dažādu sabiedrības grupu uzvedība. Tādu totalitārā režīma vadoņu kā Hitlers un Staļins neierobežotās varas dēļ sabiedrības stratifikācijas rezultātā miljoniem nevainīgu cilvēku tika ieslodzīti un iznīcināti nometnēs pēc kritērijiem, kas ir pretrunā veselajam saprātam, piemēram, Hitlera cīņa ar tiem, kas neatbilst āriešu rases bioloģiskajām pazīmēm, vai Staļina cīņa ar „tautas ienaidniekiem”. Arī demokrātijā, neskatoties uz to, ka tās viens no svarīgākajiem principiem ir līdztiesība, novērojama sabiedrības stratifikācija, jo demokrātijai izteikti raksturīga plurāla sabiedrība, kas automātiski paredz nevienlīdzību dažādās dzīves jomās (Tauriņš, 2001., 112.-135.lpp.).

Atzīmējams, ka stratifikācijas izpausme vērojama arī dažādās tiesību nozarēs, piemēram, kriminālatbildības vai administratīvās atbildības iestāšanās vecuma sliekšņa noteikšanā kriminālajās un administratīvajās tiesībās. Personas, kuras nav sasniegušas 14 gadu vecumu, nav administratīvi vai krimināli sodāmas, taču personām, kas sasniegušas šo vecumu, iestājas atbildība par nodarīto (Krimināllikums, 1998., 11.p.). Arī civiltiesībās saskatāma stratifikācija, piemēram, laulāto starpā. Tā izpaužas vecuma noteikšanā, kas ļauj noslēgt laulību, t.i., pilngadības sasniegšana (Civillikums, 1937., 32.p.). Savukārt no 7 gadu vecuma personai iestājas deliktatbildība (Civillikums, 1937., 1780.p.). Vēsturiskā griezumā laulāto starpā var izšķirt stratifikāciju viņu savstarpējās attiecībās, piemēram, laulāto nelīdztiesības gadījumā, kad vīrs ģimenē ieņēma augstāku statusu (Kalniņš, 1977., 75.-76.lpp.). Autore uzskata, ka situācija, kad laulāto attiecībās parādījās līdztiesība, apstiprina stratifikācijas kritēriju mainīgumu, jo vēsturiskajā griezumā mainījās sabiedrības domāšana, arvien vairāk pievērsties cilvēktiesību nodrošināšanas jautājumiem. Mūsdienās ģimenes attiecību interpretācijā saskatāma stratifikācija, no vienas puses, Eiropas Cilvēktiesību tiesa (turpmāk - ECT) atzīst, ka ģimenes jēdziens neaprobežojas ar attiecībām, kas balstās uz laulību, tajā ietverot citas de facto ģimenes saites, kad personas dzīvo kopā, nenoslēdzot laulību (European Court of Human Rights judgment, 1994, No. 16969/90). No otras puses, ECT norāda, ka valstīm netiek uzlikts pienākums nodrošināt partnerattiecībās dzīvojošajām personām tādas pašas tiesības kā laulātajiem (European Court of Human Rights judgment, 1986, No. 9697/82).

Savukārt medicīnas tiesībās Pacientu tiesību likuma 13.panta otrā daļa paredz, ka pacients var izteikt gribu no 14 gadu vecuma (Pacientu tiesību likums, 2009.), un Seksuālās un reproduktīvās veselības likuma 24.panta trešās daļas 1.punkta noteikumi nosaka, ka ķirurģiskā kontracepcija var tikt izdarīta pacientam, kas vecāks par 25 gadiem ar viņa rakstveida piekrišanu (Seksuālās un reproduktīvās veselības likums, 2002.).

Autore uzskata, ka tas parāda personu tiesiskās atbildības stratifikāciju atkarībā no vecuma. Rodas sadursme tiesību nozarēs dažādu vecuma sliekšņu noteikšanā juridiskajā atbildībā, un autore atzīst, ka tas ir vērtēšanas jautājums, vai šie dažādie principi stratifikācijas noteikšanā ir attaisnojami. Autore pieņem, ka tas varētu būt saistīts ar vecumu, kad sasniegts noteikts fiziskais un emocionālais briedums, kad tā ir gatava uzņemties atbildību par nodarīto. No otras puses, šīs gadu robežas ir pārāk sadrumstalotas, iespējams, vajadzētu mazināt šo vecumu amplitūdu, jo uz katru cilvēku attiecas likumu zināšanas prezumpcija, tāpēc cilvēkam ir pārāk daudz jāzina, un bieži vien cilvēki netiek šai specifiskajai informācijai līdz.

Sociālās stratifikācijas vēsturiskā attīstība tiesiskajās attiecībās

Dažādās sabiedriskajās iekārtās un vēstures periodos eksistēja četri galvenie sociālās stratifikācijas veidi, kuros izpaudās nevienlīdzības rezultāti,- verdzība, kārta, kasta un šķira (*Laķis, 2002., 32.-34.lpp.*).

Sociālā stratifikācija novērojama jau vissenākajās sabiedrībās, jo cilvēku paverdzināšana eksistēja jau tad, kad vēl nebija rakstisku liecību par to. Verdzība tika pieminēta jau senās Babilonijas Hammurapi kodeksā, kas noteica, ka cilvēks jāsođa bargāk tajos gadījumos, ja viņš iesitis cilvēkam, kas augstāks par viņu; tas noteica- ja nodara pāri vergam, pusi no tā cenas samaksā tā īpašniekam kā kompensāciju (*Tumans, 2015., 199., 202., 203.p.*). Verdzība bija pazīstama Senajā Persijā, Ēģiptē un citās šī reģiona valstīs. Verdzība bija vispāratzīta parādība Senajā Grieķijā Homēra laikā, un liela daļa Grieķijas pilsētvalstu iedzīvotāju bija privātpašums. Viņi bija mājalpotāji, plantāciju strādnieki, kvalificēti meistari, daži, kuri mācēja rakstīt un lasīt, ieņēma amatus valsts pārvaldē. Lai gan vergus galvenokārt piespieda strādāt ar stingru uzraudzību un arī sodiem, tomēr tiek uzskatīts, ka Grieķijā pret vergiem izturējās salīdzinoši labi un pilsētvalstīs pat bija likumi, kas vergus pasargāja no vergturu pārmērīgas cietsirdības un ļaunprātības, jo tur vergos sāka atzīt cilvēciskumu un individualitāti (*Кравченко, 1999, с. 215-216*).

Senajā Romā verdzība sākotnēji bija ļoti līdzīga Grieķijas variantam, taču, impērijai paplašinoties, verdzība ieguva plašākus mērogus. Līdz ar to savstarpējās attiecības kļuva bezpersoniskas, un vergturi pret pakļautajiem sāka izturēties cietsirdīgāk. Bez nodarbināšanas amatniecībā un lauksaimniecībā vergus sāka izmantot teātros, gladiatoru cīņās un dažos gadījumos arī prostitūcijā. Vergturis savu vergu varēja palaist arī brīvībā, tomēr kā brīvīstajam viņam bija ierobežotas pilsoniskās tiesības, neielaižot viņu pilntiesīgi brīvo iedzīvotāju vidū. Par pilntiesīgu pilsoni kļuva tikai brīvībā atļautā verga dēls, bet arī viņam sabiedrībā atgādināja par viņa izcelšanos (stereotipi- stratifikācijas sekas) (*Kalniņš, 1977., 68.-70.lpp.; Rubenis, 1995., 33.-35.lpp.*).

Autore atzīmē, ka arī vēlākos laikos verdzība pastāvēja dažās valstīs, reģionos sabiedrisko attiecību nenoregulētības dēļ, piemēram, 18. - 19.gadsimtā ASV (*Кравченко, 2002, с.215*). Neskatoties uz verdzības aizliegumu visā pasaulē, šis stratifikācijas rezultāts vēl eksistē, piemēram, tiešā veidā, kad cilvēku nolaupta, lai piespīestu nodarboties ar prostitūciju vai iegūt orgānus pārdošanai, kā arī nesamērīgi smaga fiziska darba veikšanai par niecīgu samaksu vai bez tās. Cilvēka paverdzināšana ir prettiesiska rīcība, par ko Krimināllikuma 154.¹ pantā (*Krimināllikums, 1998.*) paredzēta atbildība. Pēc autores domām, izšķirama arī verdzība netiešā veidā, ko visbiežāk rada valsts ekonomiskā situācija, kad cilvēki, strādājot algotu darbu, spīesti ņemt īstermiņa ātros kredītus, bieži vien ieslīgštot parādos un nokļūstot ekonomiskajā atkarībā no kredītiestādēm.

Agrajos viduslaikos veidojās kārtu sabiedrība. Kārtu sabiedrībā dižciltību ieguva ar dzimšanu, tas bija izteikti raksturīgs Eiropas feodālisma laikam. Eiropā augstākajā kārtā ietilpa aristokrāti un muižnieki, nākamajā kārtā ietilpa garīdznieki, pie trešās kārtas piederēja vienkāršie tautas pārstāvji: kalpi, brīvie zemnieki, tirgotāji un amatnieki. Viduslaiku sabiedrība bija dalīta grupās pēc tiesībām un pienākumiem, kādām persona pakļauta, tā tad stratifikācija jau detalizētāk nekā senajās sabiedrībās tika nostiprināta viduslaiku normatīvajā regulējumā (*Osipova, 2004., 47.-49.lpp.*).

Atzīmējams vēl viens stratifikācijas veids- kasta. Apzīmējumu „kasta” ieviesa portugāļu kolonisti 16.gadsimtā Indijas subkontinentā esošajam sabiedrības dalījuma sociālajās un profesionālajās grupās valstīs, kā Indija, Pakistāna, Irāka, Irāna u.c. Visspīlgtāk kastu sistēma izpaudusies tieši Indijā, kur līdz pat 20.gadsimtam pastāvēja iedalījums kastās jeb varnās. Šī kastu sistēma ir ļoti saistīta ar hindu ticību. Kastu sistēmas mērķis bija nostiprināt iekarotāju privilēģijas pār pakļautajiem iedzīvotājiem, bet vēlāk jābalsta aristokrātu, t.i., bramaņu un kšatriju, kundzība (*Avdijevs, 1977., 355.-359.lpp.*).

Atzīmējams, ka 1955.gadā diskriminējošā kastu sistēma tika sagrauta, tomēr daudzos Indijas reģionos agrāko zemāko kastu piederīgie joprojām tiek diskriminēti izglītošanās iespēju

un darba izvēles ziņā (*Cordaux, Aunger, Bentley, Nasidze, Sirajuddin, Stoneking, 2004, p. 231-235*). Autoresprāt, cilvēki faktiski netiek projām no kastu sistēmas, jo sabiedrībā ir grūti izskaust tradīcijas un stereotipus, kas valdījušas gadsimtiem ilgi.

19.gadsimtā sabiedrība, pēc Marksa uzskatiem, sastāvēja no divām šķirām: buržuāzijas un proletariāta. Viņš skaidrojis, ka šķiru sabiedrības rašanās pamatā ir privātīpašums un objektīvas ekonomiskās attiecības. K. Markss secināja, ka jebkurā sabiedrībā, kas organizēta valstī, pastāv sociālās grupas, un tā nevar būt viendabīga (*Osipova, 2010., 84.-86.lpp.; Laķis, 2002., 34.-36.lpp.*).

19. un 20.gadsimta sākumā izpratni par sabiedrību un tās uzbūvi spēcīgi ietekmēja tāda mācība kā sociāldarvinisms. Sociālajās zinātnēs tika adaptēti jēdzieni un likumi no tolaik populārās Č. Darvina evolūcijas teorijas, socioloģijā ieviešot jēdzienu „rase”, ar ko vēlāk saprata sociālo grupu. Tā kā sociāldarvinismā zinātnieki sāka pētīt dažādu sabiedrības grupu „sociālo izlasi”, tas ietekmēja gan socioloģiju, gan jurisprudenci, gan filozofiju (piemēram, F. Nīčes pārcilvēks (*Huqque, 1883, c.182*). Šīs jaunās mācības iedvesmots un kļūdaini izprotot Konta sociālo pozitīvismu (*Vipers, 1990., 65.-68.lpp.*), franču diplomāts un rakstnieks Ž.A. de Gobino izstrādāja savu rasu teoriju, kur tika pamatots vienu rasu pārākums pār citām. Šo sociāldarvinistisko teoriju iedvesmots, Ādolfs Hitlers izstrādāja savu nacionālsociālistisko politisko koncepciju, kurā viņš redzēja valsti kā vācu tautas vienotu organismu bez citu tautu pārstāvju klātbūtnes. Tā tika radīta mācība par āriešu „superrasi”, kurai pieder vācieši. Valsts, izmantojot eigēnikas teoriju, vēlējās rasi „attīrīt” ar tiesiskiem līdzekļiem, līdz ar to tika aizliegtas jauktas laulības, bet laulības ar zemākām rasēm atzītas par spēkā neesošām. Okupētās Austrijas 1938.gada laulību slēgšanas un šķiršanas likumā tika noteikts, ka „laulība ir nederīga gadījumos, ja tiek pārkāpta vācu asiņu un vācu goda aizsardzība”. Psihiski un fiziski nepilnvērtīgos sterilizēja, veica abortus piespiedu kārtā, nogalināja. Eigēnika tika praktizēta arī citās pasaules valstīs (daudzviet līdz pat 20.gadsimta 70.gadiem), piemēram, Zviedrijā, Dānijā, Norvēģijā, ASV, PSRS, ieviešot eigēnikas saturu valstu normatīvajā regulējumā (*Osipova, 2010., 91.-93.lpp.*). Atzīstams, ka šī rasu „tīrības” ideja ir palikusi arī mūsdienās, piemēram, jaundzimušam tadžiku nācījas bērnam Tadžikistānā drīkst dot vārdu tikai no vietējās valodas komitejas izveidotā tadžiku vārdu reģistra, kas sastāv no apmēram 3000 vārdu. Arī Zviedrijā bērniem vārdus 20.gadsimta beigās deva, balstoties uz likuma par cilvēka personvārdiem (*Namnlag, 1982*) pirmo redakciju, kura sākotnējā ideja bija aizliegt nosaukt bērnu no nelabvēlīgas ģimenes augstdzimušu dzimtu pārstāvju vārdos. Arī Latvijas normatīvajā regulējumā pamanāma rasu „tīrības” ideja, piemēram, Civillikums paredz, ka adoptējot bērnam var mainīt vārdu, ja tas neatbilst adoptētāja tautībai (*Civillikums, 1937., 172.p.*).

Otrā pasaules kara pieredze un tajā laikā notikušie cilvēktiesību pārkāpumi rosināja Vispārējās cilvēktiesību deklarācijas rašanos. Deklarācijā izteikts aicinājums veicināt cilvēktiesību ievērošanu, kuru pildīt jātiecas visām tautām un valstīm. Galvenais virziens, kas noteikts deklarācijā, ir cilvēktiesību vienlīdzība un universālais raksturs, proti, deklarācijā noteiktās tiesības vienlīdz attiecas uz visiem cilvēkiem (nenosakot konkrētu personu loku) neatkarīgi ne no kādiem apstākļiem (*Vispārējā cilvēktiesību deklarācija, 1948.*). Mūsdienās visi cilvēki ir līdztiesīgi, to nosaka vairuma pasaules valstu normatīvie akti, tajā skaitā arī LR Satversmes 8.nodaļa nosaka visu cilvēku vienlīdzību likuma un tiesas priekšā, diskriminācijas aizliegumu, personas brīvību un neaizskaramību, cilvēku godu un cieņu u.c. (*Latvijas Republikas Satversme, 1922., 91.,94.,95.p.*).

Sociālās stratifikācijas veidi tiesiskajās attiecībās

Izšķir četrus galvenos stratifikācijas veidus, kuros izpaudās nevienlīdzības rezultāti: kārtā, kasta, šķira un verdzība. Atzīmējams, ka sociālā nevienlīdzība mēdz būt attaisnojama, piemēram, ir darbi, kur sievietēm ir tīri fiziski grūti strādāt (elektriķa, ugunsdzēsēja- glābēja darbs). Ņemot vērā dažādus faktoros, kuri var radīt sociālo nevienlīdzību, ir iespējams izdalīt vairākus relatīvi patstāvīgus sociālās stratifikācijas veidus (*Laķis, 2002., 32.-40.lpp.*). Autore, izejot no dažādiem stratifikāciju veidojošiem faktoriem, piedāvā stratifikācijas veidu dalījumu

pēc šādiem kritērijiem: pēc cilvēka bioloģiskajām pazīmēm, pēc izcelšanās, pēc reliģiskas pārliecības, pēc mantiskajām iespējām, pēc fiziskā pārspēka, pēc personu ietekmes valsts varas hierarhijā, pēc izglītības līmeņa, pēc personu grupām kā specifiskas informācijas īpašniekiem, pēc cilvēku attieksmes un uzvedības modeļa, pēc teritoriālā sadalījuma.

Viens no kritērijiem sabiedrības noslāņošanās procesa pamatā ir cilvēku bioloģiskās pazīmes, proti, vecums, dzimums, fiziskas īpašības, kur stiprākie ieņem augstāku stāvokli, bet vājākie- zemāku (*Geist, Myers, 2016*). Autore piebilst, ka tieši šāda tipa tautas diferenciaciju pēc šī bioloģisko pazīmju kritērija savulaik vēlējās īstenot Ā.Hitlers, iesākot āriešu rases izveidi. Dzimumstratifikācijas noslāņošanās rādītājs ir dzimums, kas nosaka dzimumu sociālo un ekonomisko nevienlīdzību, piemēram, kādreizējā nelīdztiesība laulāto attiecībās, sievietēm zemāks atalgojums nekā vīriešiem darbaspēka tirgū u.c. (*Pardy, 2018; Bunnage, 2014*).

Otrais stratifikācijas kritērijs ir izcelšanās, kuru ieguva ar dzimšanu, šajā stratifikācijā sabiedrība tika dalīta kārtās viduslaikos (*Osipova, 2010., 80.-81.lpp.; Rubenis, 1993., 22.-23.lpp.*). Autore akcentē, ka arī mūsdienās eksistē izcelšanās kritērijs sabiedrības dalījumam, piemēram, Lielbritānijas karaliene Elizabete II Vindzora, kuras simboliskā politiskā vara un reprezentatīvās funkcijas vēl joprojām nofiksētas likumā.

Vēl viens kritērijs sabiedrības stratifikācijai ir reliģiska pārliecība, šāds dalījums bija raksturīgs vairākām Āzijas valstīm, bet visspilgtāk izpaudās Indijā, kur sabiedrību stratificēja kastās (*Laķis, 2002., 32.-40.lpp.; Osipova, 2010., 85.lpp.*). Ņemot vērā, ka Āzijā vairums cilvēku ir ticīgi, viņi piekrīt šim uz reliģiju balstītam stratifikācijas pamatojumam un galvenokārt samierinās ar savu likteni.

Savukārt sabiedrības dalījums šķirās saistāms ar mantisko kritēriju. Jau Vēbers savulaik akcentējis, ka šķirā indivīdi var nonākt vai nu automātiski (paudžu nomaiņas dēļ mantojot sociālo statusu), vai arī iegūstot piederību konkrētai šķirai pašas personas darbības rezultātā. Tātad šķiru stāvoklis netiek noteikts ar likumu, kā tas bija viduslaikos, kā arī šķiriskā piederība netiek mantota no dzimšanas uz visu mūžu, tā var izmainīties, mainoties indivīdu ekonomiskajai situācijai. Mūsdienu Rietumu sabiedrību arī nosacīti var iedalīt trijās šķirās: augstākajā šķirā, kurā ir tie, kam pieder ražošanas resursi vai kas tos kontrolē, lielrūpnieki un varas elite; vidusšķirā, pie kuras pieskaitāmi dažādu profesiju pārstāvji - vidējā randa vadītāji un kalpotāji („baltās apkaklītes”), un strādnieku šķira, pie kuriem pieder fiziskā darba veicēji („zilās apkaklītes). Atsevišķās industriālajās valstīs, kā Francijā vai Japānā, ir arī ceturta šķira-zemniecība (*Osipova, 2010., 80.-81.lpp.*).

Vēl viens stratifikācijas veids ir verdzība, kur novērojama vislielākā nevienlīdzības izpausme, kas pamatojās uz fizisko varu. (*Кравченко, 2002, с. 308*). Atzīmējams, ka mūsdienās fiziska vara samana vecāku- bērnu attiecībās, jo bērns līdz pilngadības sasniegšanai ir vecāku aizgādībā (*Civillikums, 1937., 177.p.*).

Izšķir arī citus stratifikācijas veidus, piemēram, pēc personu ietekmes valsts varas hierarhijā personas tiek nosacīti iedalītas šādās grupās: saimnieciskajā, politiskajā un militārajā. Šajā gadījumā grupu dzīvesveids, materiālā labklājība un to prestižs ir saistīts ar formāliem rangiem, kādu šīs grupas ieņem varas hierarhijās (*Osipova, 2010., 80.-82.lpp.*).

Vēl sabiedrība tiek diferencēta pēc izglītības kritērija, proti, grupu sociālo stāvokli nosaka prasmes, zināšanas, pieredze noteiktā jomā. Grupu hierarhiju šajā sistēmā nosaka kvalifikāciju apliecinājoši dokumenti, kuru nepieciešamību un nozīmi nosaka valstiski atzīta kvalifikācijas sistēma (*Osipova, 2010., 80.-82.lpp.*). Autore akcentē, ka sabiedrības stratifikācijā pēc izglītības līmeņa bieži vien vērojama citu slāņu negatīvā ietekme, piemēram, ietekmīgākie, turīgākie cilvēki praksē nereti iegūst kvalifikāciju prettiesiskiem līdzekļiem, deformējot tiesību uz izglītību nozīmi, radot negodīgu konkurenci un izjaucot līdzsvaru sabiedrības grupu individuālu funkciju izpildē.

Pie personu grupām kā specifiskas informācijas īpašniekiem pieder personu kopības, kuriem ir atšķirīgas iespējas informācijas piekļuvei un izmantošanai. Senatnē tām bija pieskaitāmi priesteri, šamaņi, viduslaikos- baznīcas kalpotāji, kas nodrošināja tautas saikni ar dažādiem gariem, dievībām, jaunajos laikos tie ir zinātnieki un valdošā elite (*Laķis, 2002., 32.-*

40.lpp.). Uzskatāms, ka šīm cilvēku grupām sabiedrībā ir augstāks stāvoklis, jo tie spēj lielākā mērā ietekmēt sabiedrisko domu, operējot ar viņu rīcībā esošo informāciju un faktu materiālu.

Iespējams arī cilvēku dalījums grupās pēc attieksmju un uzvedības modeļa, kur personas apģērbs, valoda, uzvedība, uzskatu sistēma liecina par piederību noteiktai sociālajai grupai. Ir grupas, kas savā uzvedībā krasi atšķiras no pārējās sabiedrības pieņemtajām normām, piemēram, skinhedi, panki u.c. (Bobakova, Geckova, Klein, Reijneveld, VanDijk, 2012). Atzīstams, ka normatīvā regulējuma ietekme uz sociālajiem uzvedības modeļiem sabiedrībā kopumā ir neliela, jo lielāko daļu uzvedības modeļu regulē morāles normas, kuru realizāciju nodrošina pati sabiedrība (nosodījums). Ir profesijas, kur pārstāvju uzvedība un ģērbšanās tiek regulēta, piemēram, Latvijā tiesnešu uzvedību reglamentē ētikas kodekss (*Latvijas Republikas Tiesnešu konference, 1995.*), bet ģērbšanos mantijā, amata zīmes valkāšanu tiesas sēžu zālē nosaka likums „Par tiesu varu” (*Par tiesu varu, 1992., 71.p.*).

Sabiedrība ir iedalāma arī pēc teritoriālā kritērija, šīs stratifikācijas pamatā ir nevienlīdzība resursu sadalījumā dažādās valstīs, reģionos, kā arī manāmas atšķirības nodarbinātības un mobilitātes iespējās (Laķis, 2002., 32.-40.lpp.). Piemēram, Ziemeļkorejā ar tiesisko regulējumu ierobežotas iedzīvotāju pārvietošanās iespējas uz citām valstīm. Rīgā un tās apkaimē ir labākas darba un izglītības iespējas, taču ārpus Rīgas ir grūtāk atrast darbu, kā arī tas ir zemāk atalgots.

Secinājumi un priekšlikumi

1. Stratifikācija bija novērojama visos vēstures laikposmos ar mērķi sakārtot attiecības sabiedrībā un noteikt tās locekļu funkcijas, pielietojot noteiktu stratifikācijas tehniku un līdzekļus, un nākotnē sabiedrībā stratifikācija pēc dažādiem kritērijiem turpināsies, jo civilizēta sabiedrība, kas dzīvo valstī ar noteiktu organizāciju, nevar būt viendabīga, īpaši mūsdienu pieprasījuma- piedāvājuma vidē, kur ir izteikta resursu nevienlīdzība.
2. Lai gan literatūrā sastopami jēdzieni „stratifikācija” un „stratificēšanās”, rodas problēma abu definīciju viennozīmīgā izpratnē un nošķiršanā. Autore uzskata, ka atšķirībā no stratifikācijas, kura tiek uzspiesta, paredzot normatīvajā regulējumā dažādām cilvēku grupām atšķirīgus kritērijus tiesībās, stratificēšanās process noris sabiedrībā dabiski, kam par pamatu visbiežāk ir dzīves apstākļi, piemēram, mantiskais stāvoklis ģimenē, informācijas ierobežota pieejamība.
3. Lai gan normatīvie akti tendēti mazināt stratifikāciju, paredzot visu cilvēku līdztiesību, praksē pastāv stratifikācijas veidu dažādība, ko bieži vien grūti izskaust gadsimtiem piekoptu tradīciju un stereotipu dēļ. Nākotnē stratifikācijas veidu klāsts pēc dažādiem kritērijiem varētu mainīties, jo, ņemot vērā pastāvošo tendenci pakāpeniski atteikties no cilvēku darbaspēka, varētu parādīties mašīnas un kloni, līdz ar to būtu nepieciešams normatīvais regulējums, kas noteiktu klonu un cilvēku tiesisko statusu. Klonu parādīšanās sabiedrībā provizoriski varētu palielināt plaisu sabiedrībā pēc ekonomiskā kritērija, tā kā darba vietu skaits saruktu, bet stratifikācija pēc izglītības līmeņa būtu mazāka, jo pieprasījums pēc izglītības varētu kristies, tā kā daudzās darba jomās cilvēku un viņu profesionālo iemaņu klātbūtne nebūs nepieciešama.

Izmantotā literatūra un avoti

1. *Civillikums* (28.01.1937.). LR likums ar groz. līdz 01.01.2017. <https://likumi.lv/doc.php?id=225418>, sk. 28.03.2018.
2. *Izglītības likums* (29.10.1998.). LR likums ar groz. līdz 16.04.2018. <https://likumi.lv/doc.php?id=50759>, sk. 23.02.2018.
3. *Krimināllikums* (17.06.1998.). LR likums ar groz. līdz 01.01.2018. <https://likumi.lv/doc.php?id=88966>, sk. 28.03.2018.
4. *Latvijas Republikas Satversme* (15.02.1922.). LR likums ar groz. līdz 14.06.2016. <https://likumi.lv/doc.php?id=57980>, sk. 27.03.2018.

5. *Namnlag* (24.06.1982). Sveriges Rikes lag No. 1982:670. Status: Förfallit. Hämtad 19.04.2018 från https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/namnlag-1982670_sfs-1982-670
6. *Pacientu tiesību likums* (17.12.2009.). LR likums ar groz. līdz 14.01.2018. <https://likumi.lv/doc.php?id=203008>, sk. 27.03.2018.
7. *Par tiesu varu* (15.12.1992.). LR likums ar groz. līdz 12.02.2018. <https://likumi.lv/doc.php?id=62847>, sk. 19.04.2018.
8. *Seksuālās un reproduktīvās veselības likums* (31.01.2002.). LR likums ar groz. līdz 01.05.2007. <https://likumi.lv/doc.php?id=58982>, sk. 30.03.2018.
9. *Vispārējā civvēktiesību deklarācija* (10.12.1948.). ANO Ģenerālās Asambleja. <http://www.tiesibsargs.lv/lv/pages/tiesibu-akti/ano-dokumenti/ano-vispareja-cilvektiesibu-deklaracija>, sk. 27.03.2018.
10. Avdijevs, V. (1977). *Seno Austrumu vēsture*. Rīga: Zvaigzne. 415 lpp.
11. Bobakova, D., Geckova, A.M., Klein, D., Reijneveld, S.A., VanDijk, J.P. (2012). Protective factors of substance use in youth subcultures. *Addictive Behaviors*, vol. 37 (9), pp. 1063-1067. Retrieved 04.04.2018 from https://ac.els-cdn.com/S0306460312001621/1-s2.0-S0306460312001621-main.pdf?_tid=8d2073cd-6903-42ea-8dca-85828b6c4d89&acdnat=1522784727_c6b781c7ff5d7fdd5d96b61731bbf770
12. Bunnage, L.A. (2014). Interrogating the interaction of race, gender, and class within U.S. labor movement revitalization efforts. *Women's Studies International Forum*, vol. 47, part A, pp. 63-76. Retrieved 02.04.2018 from https://ac.els-cdn.com/S0277539514000971/1-s2.0-S0277539514000971-main.pdf?_tid=1fe86a6a-5547-4b2a-ab99-a6bc034d1904&acdnat=1522784088_bd0718d551a2e36b800de24cfdc7f91e.
13. Cordaux, R., Auger, R., Bentley, G., Nasidze, I., Sirajuddin, S.M., Stoneking, M. (2004). Independent. Origins of Indian Caste and Tribal Paternal Lineages. *Current Biology*, vol. 14(3), pp. 231-235. Retrieved 26.03.2018 from <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0960982204000405>
14. Geist, C., Myers, K. (25.02.2016). Gender Stratification. *Oxford Bibliographies*. Retrieved 02.04.2018 from <http://www.oxfordbibliographies.com/view/document/obo-9780199756384/obo-9780199756384-0138.xml>
15. Kalniņš, V. (1977). *Romiešu civiltiesību pamati*. Rīga: Zvaigzne ABC. 288 lpp.
16. Laķis, P. (2002). *Ievads socioloģijā*. Rīga: Zvaigzne ABC. 93 lpp.
17. Latvijas Republikas Tiesnešu konference (20.04.1995.). *Latvijas tiesnešu ētikas kodekss*. <https://www.tiesas.lv/tiesnesu-etikas-kodekss>, sk. 02.05.2018.
18. Lavrinoviča, I., Meņšikovs, V. (2014). Sociālās diferenciacijas tendences mūsdienu Latvijā. *Daugavpils Universitātes 53. starptautiskās zinātniskās konferences materiāli*. https://dukonference.lv/files/proceedings_of_conf/53konf/ekonomika/Mensikovs_Lavrinovica.pdf, sk. 25.02.2018.
19. McLeod, S.A. (2007). *Maslow's Hierarchy of Needs*. Retrieved 25.03.2018 from <http://highgatecounselling.org.uk/members/certificate/CT2%20Paper%201.pdf>
20. Osipova, S. (2004). *Viduslaiku tiesību spogulis*. Rīga: TNA. 410 lpp.
21. Osipova, S. (2010). *Ievads tiesību socioloģijā*. Rīga: TNA. 191 lpp.
22. Pardy, M. (2018). Transnational feminisms and cosmopolitan feelings. *Women's Studies International Forum*, vol. 67, pp. 94-101. Retrieved 02.04.2018 from <https://reader.elsevier.com/reader/sd/48E94DFFAACA83048B27FF9C2A57F393A484BBC9DD1D91587EF53002C02819948CA5898C283D86E83C726CE02C69315>
23. Rasnača, L., Bela, B. (2014). *Sociālā stratifikācija un vidusskīra: definīcija, mērījumi un pielietojums*. http://www.lm.gov.lv/upload/sabiedribas_lidzdaliba/sikk/sociala_stratifikacija_un_vidusskīra_lu.pdf, sk. 25.02.2018.
24. Rubenis, A. (1993). *Viduslaiku dzīve un kultūra Eiropā*. Rīga: Zvaigzne. 127 lpp.
25. Rubenis, A. (1995). *Senās Romas dzīve un kultūra*. Rīga: Zvaigzne ABC. 178 lpp.
26. Tauriņš, G. (2001). *Politika (Intelektis, kultūra, atbildība): trijās daļās. I daļa. Politoloģijas pamati*. Rīga: Juridiskā koledža. 386 lpp.
27. Tumans, H. (17.05.2015.). *Hammurapi likumi*. <http://www.antiquitas.lv/hammurapi-likumi/>, sk. 18.04.2018.
28. Vipers, R. (1990). *Vēstures lielās problēmas*. Rīga: Zvaigzne ABC. 137 lpp.
29. Ziemele, I. (2000). *Cilvēktiesības Latvijā un pasaulē*. Rīga: SIA Izglītības solī. 409 lpp.
30. Кравченко, А.И. (1999). *Социология*. Москва: «Голос». 384 с.
31. Кравченко, А.И. (2002). *Социология*. Учебник для вузов. Москва: «Академический проспект». 508 с.
32. Ницше, Ф. (1883). *Так говорил Заратустра*. 162 с. Получено 19.04.2018 из http://salesmaster.com.ua/wp-content/uploads/2013/03/nicshe_tak_govoril_zaratustra.pdf
33. *European Court of Human Rights judgment of 18 December 1986 case No. 9697/82 Johnston and others v. Ireland*. Retrieved 02.05.2018 from <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22%3A%22Johnston%20and%20others%20v.%20Ireland%22%22%22documentcollectionid%22%3A%22GRANDCHAMBER%22%22%22CHAMBER%22%22%22itemid%22%3A%22001-57508%22%7D>
34. *European Court of Human Rights judgment of 26 May 1994 case No. 16969/90 Keegan v. Ireland*. Retrieved 02.05.2018 from <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-57881%22%7D>

Summary

Stratification was observed in all periods of history with the aim of organizing relations in society and determining the functions of its members, using a certain stratification technique and means. Although legislative acts tend to reduce stratification, providing for the equality of all people in the exercise of their rights, in practice there is a variety of forms of stratification, which are often difficult to eradicate due to centuries-old traditions and stereotypes.

In the future, the society will continue to stratify according to various criteria, as a civilized society living in a country with a certain organization cannot be homogeneous, especially in today's civil circulation environment, where the resource inequality is pronounced.